ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК "МЕЖИБІЖ"

ХМЕЛЬНИЦЬКЕ РЕГІОНАЛЬНЕ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТОВАРИСТВО "ПЕРЕСЕЛЕНЦІ"

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття
(до 65-х роковин операції "Вісла")

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск VI

Хмельницький – 2013

Г. В. Нарадова,
студентка Хмельницького інституту МАУП
Л. М. Гундерук,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри Хмельницького інституту МАУП

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

У 60-70-х роках у Радянському Союзі виникло примітне явище, коли політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких звичайно називали дисидентами й які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Як після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю й при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові? Дисидентство великою мірою виросло з десталінізації, з послаблення "паралічу страху", що їх розпочав Хрущов. Його обмежені викриття страхітливих злочинів сталінської доби викликали розчарування та скептицизм відносно й інших сторін режиму. Тому спроба Брежнєва обмежити лібералізацію викликала протести й опозицію, особливо серед інтелігенції.

Дисидентський рух плинув у СРСР трьома потоками, що часто зливалися. Завдяки легшому доступу до західних журналістів найбільш відомим був московський правозахисний, або демократичний, рух, що переважно складався з представників російської інтелігенції, серед провідників якої були такі світочі, як письменник Олександр Солженіцин та фізик-ядерник Андрій Сахаров. Іншою формою "антигромадської поведінки" був релігійний активізм. На Україні, як і в інших неросійських республіках, дисидентство викристалізовувалося у змаганнях за національні й громадянські права, а також за релігійну свободу.

Спочатку осередок українських дисидентів складали "шестидесятники" - нове плідне покоління письменників, що здобувало собі визнання. До нього належали Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський, Алла Горська та Іван Дзюба. Пізніше до них приєдналися Василь Стус, Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель та брати Горині. Вражаючою рисою цієї групи було те, що її члени являли собою зразковий продукт радянської системи освіти й швидко робили собі багатообіцяючу кар'єру. Деякі були переконаними комуністами. Хоча дисиденти діяли переважно в Києві та Львові, вони походили з різних частин України. Більшість складали східні українці, проте багато з них мали ті чи інші зв'язки із Західною Україною, де свого часу навчалися чи працювали. Інша варта уваги риса полягала в тому, що чимало інтелігентів були в своїх сім'ях першими, хто залишив село й приєднався до лав міської інтелігенції.

Звідси й той наївний ідеалізм та складна аргументація, часто притаманні їхнім заявам. Загалом вони становили дуже аморфний і неорганізований конгломерат людей. На Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало їм, напевне, багато тисяч.

Проти чого ж виступали українські дисиденти і яких цілей прагнули досягти? Як і в кожній групі інтелектуалів, тут існувала велика різноманітність і відмінність у поглядах. Іван Дзюба, літературний критик і один з найвидатніших дисидентів, однаково прагнув здобути як громадянські свободи, так і національні права. Він чітко висловив свою мету: "Я пропоную... одну-єдину річ: свободу - свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку. Але спочатку і насамперед має бути свобода на дискусію і незгоду". Націонал-комуніста Дзюбу непокоїла велика розбіжність між радянською теорією та дійсністю, особливо в галузі національних прав, тому він закликав власті усунути її для блага як радянської системи, так і українського народу. На відміну від нього історик Валентин Мороз продовжував інтелектуальні традиції українського інтегрального націоналізму, відкрито виражаючи свою відразу до радянської системи та надію на її крах. Проте взагалі українські дисиденти закликали до проведення в СРСР реформ, а не до революції чи відокремлення, й виступали проти національних репресій на Україні та за громадянські права в СРСР.

Серед західних аналітиків українського дисидентського руху існує розбіжність щодо умов, котрі спонукали людей до відкритого протесту. Олександр Мотиль доводить, що до зародження дисидентства на Україні, як і в Радянському Союзі взагалі, спричинився насамперед політичний курс радянського керівництва, особливо хрущовська «відлига» й намагання Брежнєва покласти їй край. Відверто проукраїнська лінія Шелеста, поза всяким сумнівом, давала українській інтелігенції додаткову спонуку висловлювати невдоволення Москвою. Всеволод Ісаїв та Богдан Кравченко підкреслюють, що дисидентство було тісно пов'язане насамперед із соціально-економічною напруженістю. З огляду на організований Москвою величезний наплив на Україну росіян вони вважають, що конкуренція за вигідну роботу між привілейованими російськими прибульцями та амбіціозними українцями часто схиляла останніх до підтримки вимог дисидентів надати Україні більшої самостійності. Так чи інакше, в даному контексті дисидентство було найновішим проявом вікового протистояння між українською інтелігенцією та бюрократією російської імперії.

Прояви дисидентства. Перші прояви цього руху мали місце наприкінці 50-х - на початку 60-х років, коли на Західній Україні було організовано кілька невеликих таємних груп. Виділялася серед них так звана "Група юристів" на

чолі з адвокатом Левком Лук'яненком. Вона закликала до здійснення законного права України на вихід із Радянського Союзу. Після виявлення цих груп їхніх учасників на закритих процесах було засуджено до тривалих термінів ув'язнення.

Але інерція десталінізації продовжувала розбурхувати неспокій серед інтелігенції. Проведена у 1963 р. в Київському університеті офіційна конференція з питань культури та мови, участь у якій взяли більше тисячі чоловік, перетворилася на відкриту демонстрацію проти русифікації. Приблизно в цей час студенти та інтелігенція стали постійно сходитися до пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві не тільки для публічних читань творів поета, а й також для того, щоб критикувати культурну політику режиму. Підозріла пожежа 1964 р., що знищила фонд українських рукописів бібліотеки Академії наук України, викликала бурю протестів провідних діячів літератури. Побоюючись, щоб події не вийшли з-під контролю, Кремль вирішив ударити по дисидентському рухові в усьому Радянському Союзі. Наслідком цієї політики на Україні став арешт наприкінці 1965 р. близько двох десятків тих, хто протестував особливо голосно. Щоб залякати інших, власті вирішили судити дисидентів відкритим судом. Проте ця тактика бумерангом ударила по них самих, викликавши ще сильніші протести й опозицію. Побувавши на цих процесах у Львові, молодий журналіст і відданий комуніст В'ячеслав Чорновіл написав "Записки Чорновола" - збірку документів, що викривали свавільні, протизаконні й цинічні маніпуляції властей правосуддям. У палкій промові перед великою аудиторією в Києві засудив арешти Іван Дзюба. Він також подав Шелесту й Щербицькому свою працю "Інтернаціоналізм чи русифікація?" - тонкий, ерудований і безжальний аналіз теорії й механіки русифікації на Україні. Після свого арешту в 1970 р. за антирадянську агітацію та пропаганду Валентин Мороз написав "Репортаж із заповідника ім. Берії", емоційна й викривальна сила якого спрямована проти сваволі радянського офіціозу та руйнування ним окремого індивіда й цілих народів. Щоб не дати властям ізолювати дисидентів одного від одного й від суспільства, щоб інформувати світ про подробиці переслідувань в СРСР, у 1970 р. українські дисиденти почали таємно поширювати часопис "Український вісник". Хоч КДБ й зміг обмежити розповсюдження цих матеріалів на Україні, йому не під силу було запобігти їх проникненню на Захід. Там за допомогою українських емігрантів вони публікувалися й пропагувалися, що викликало у радянських властей замішання й переляк.

У програмних заявах групи явно проступало й нове мислення. Вони наголошували на застосуванні легальних методів, убачаючи вирішення суспільних проблем у дотриманні законів узагалі і поважанні прав особи зокрема. Тому члени групи часто називали свою діяльність правозахисним

рухом. Як зауважував Іван Лисяк Рудницький, проповідування законності й справжньої демократії замість певної ідеології, наприклад, націоналізму чи марксизму, якими доти захоплювалася українська інтелігенція, стало важливим поворотним пунктом в історії української політичної думки.

Різким контрастом до ксенофобії, притаманної націоналізмові оунівського ґатунку, було те, що палкий патріотизм українських дисидентів не передбачав ворожості до інших народів, навіть до росіян. У 1980 р. в одній із їхніх заяв говорилося: "Ми розуміємо, що значить жити під колоніальним гнітом, і тому заявляємо, що народові, який живе в нашій країні, буде забезпечено найширші політичні, економічні і соціальні права. Будуть безумовно гарантовані всі права національних меншостей і різноманітних релігійних асоціацій". Виходячи зі своїх легалістських поглядів, члени Української Гельсінкської групи вважали, що найкращим шляхом до незалежності України є застосування гарантованого в радянській конституції права на вихід з СРСР. На їхню думку, найефективніший спосіб "деколонізації" Радянського Союзу полягав у тому, щоб дозволити його народам провести справді вільні вибори.

Придушення дисидентства. Незважаючи на всю відвагу, натхненність та ідеалізм дисидентів і на одіозну поведінку їхніх гонителів, цей рух не набув широкої підтримки на Україні. Однією з причин цього стало те, що, крім засудження режиму й вимог дотримуватися законів, дисиденти не сформулювали виразної політичної програми. Питання, які вони порушували, не були проблемами щоденного життя, що хвилюють більшість населення: робітників і колгоспників. Тому дисиденти мали вузьку соціальну базу, що складалася майже виключно з інтелігенції.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та
соціально-гуманітарних дисциплін
Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ В 20-Х РОКАХ XX СТ.: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У ранній радянський період дитинство, організація життя дитини були основною справою держави. З метою попередження й боротьби з дитячою бездоглядністю й правопорушеннями неповнолітніх відповідні органи

О. П. Григоренко
АКЦІЯ "ВІСЛА" ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ…… 205

А. І. Перепелиця
ОТЕЦЬ ОЛЕКСІЙ ЄРИМОВИЧ –
СВЯЩЕНИК ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ЧИГИРИНІ….. 213

А. О. Садовська
ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ 1932-1933 РР……. 218

М. С. Коваленко, Л. М. Гундерук
ГОЛОД 1921-1923 РР. В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ…….. 222

Г. В. Нарадова, Л. М. Гундерук
ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ…… 225

В. В. Олійник
ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ В 20-Х РОКАХ XX СТ.:
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ…… 228

В. В. Лопушанський
ОПЕРАЦІЯ "ВІСЛА"……... 230

Діана Модіна
ГОЛОД 1921-1923 РР. ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ РАДЯНСЬКОЇ
ВЛАДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ…….. 233

Альбіна Логачова
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ 20-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ….. 236

Д. К. Руденко
ПРИЄДНАННЯ КРИМУ ДО УКРАЇНИ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ…….. 237

Л. С. Романюк
ВОЗЗ'ЄДНАННЯ З УРСР ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ……... 242

А. М. Трембіцький,
ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ «СВОБОДА» (НЬЮ-ЙОРК) ПРО
ГОЛОД 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ: ХРОНІКА ПУБЛІКАЦІЙ 1933 Р…….. 246

ЗМІСТ…….. 263